

SYNAGOGE ONDERZOCHT: SPOREN VAN DREBBEL?

Momenteel wordt de synagoge in de Hofstraat in oude luister hersteld. Tijdens de bouwwerkzaamheden is bouwhistorisch en archeologisch onderzoek gedaan. Omdat hier het ouderlijk huis van Cornelis Drebbel zou hebben gestaan, waren de vragen daarop toegespitst. Is er nog iets te zien van Drebbels woonhuis en bewaart de bodem sporen van zijn experimenten?

DE SYNAGOGE

In Alkmaars kreeg de Joodse gemeenschap in 1744 vrijheid van godsdienstoefening. Voor hun synagoge kocht de gemeenschap in 1802 het pand de Mosterd-pot, waar die vermaarde 17de-eeuwse Alkmaarder Cornelis Drebbel (1572 - 1633) had gewoond. In 1826 en 1846 werden synagoge en school verbouwd waarbij het zijn kenmerkende gevelfront en houten tongewelf kreeg. In 1883 verscheen het radvenster van stadsarchitect Du Croix in de voorgevel en werd het interieur gemoderniseerd. Tot 1876 stond naast het schoolgebouw het badhuis, maar deze mikwe voldeed niet aan de strenge voorschriften. In 1875 werd een perceel aan de Oudegracht aangekocht om een nieuw ritueel badhuis te bouwen. De mikwe werd in 1932 in het schoolgebouw aangebracht en het dak werd afgeknot. Dit gebeurde naar tekeningen van Abraham Elzas, een uit Alkmaar afkomstige joodse architect die zojuist uit Parijs kwam waar hij bij Le Corbusier had gewerkt. In 1937 verrees van zijn hand in Amsterdam de laatste vooroorlogse synagoge. In maart 1942 werden 213 Joden naar Amsterdam vervoerd, slechts enkele keerden na de oorlog terug. Een te klein aantal om een officiële sjoeldienst te houden, laat staan om het herstel van de zwaar geplunderde synagoge te dragen. In 1952 kwam het gebouw in bezit van de Baptistengemeente die het heeft behouden voor toekomstige generaties. De gebouwen zijn aangekocht door woningstichting Van Alckmaer, die het herstel uitvoert en het complex eind 2009 heeft overgedragen aan de Stichting Alkmaarse Synagoge.

BOVENGRONDSE SPOREN: VAN DREBBEL?

De Hofstraat is ontstaan aan het einde van de 16de eeuw en ontleent zijn naam aan de tuinen en boomgaarden die er lagen. Omstreeks 1580 kocht Cornelis' vader een stuk grond ten zuiden van de Vijversloot en liet er een huis met werkplaats bouwen. In 1612 werd de woning in opdracht van Cornelis door zijn neef Jan Janszoon Pappus verkocht. Cornelis zelf ging in 1595 wonen 'daar waar de hoorn uithangt', tegenwoordig het hofje van Bijleveld op de hoek Doelenstraat/Koningsweg. Hij was tijdens zijn leven al beroemd en nog steeds laat zijn werk diepe indruk

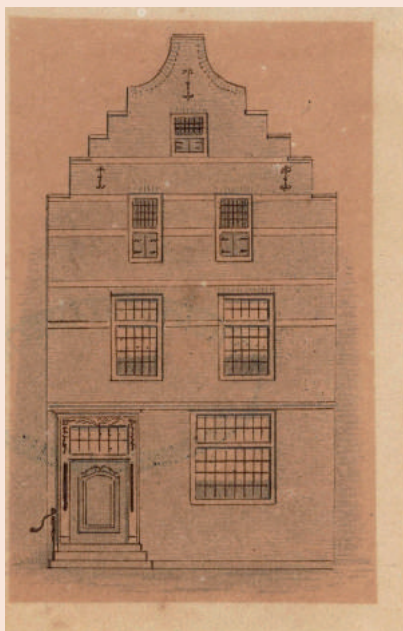
De synagoge nu; duidelijk zichtbaar is dat de voorgevel later is opgetrokken dan de rest van het pand. Ook is duidelijk een ophoging van de zijgevel zichtbaar, door het verschil in kleur van het metselwerk.

achter, waaronder de zeer gedetailleerde stadsplattegrond van Alkmaar uit 1597. Hij werkte sinds 1604 in Engeland waar zijn onderzeeboot met 12 man aan boord drie uur lang onder het wateroppervlak van de Theems bleef.

>>>

Verder in dit nummer

• In Memoriam Luuk Veneman	3
• Expositie Pronken en Proosten	3
• Stadsmuur uit 1585 gerestaureerd	4
• Archeologisch Centrum op culturele hotspot	5
• Archeologisch onderzoek Doelenveld	5
• Bouwhistorie in beeld bij Schoutenstraat 17	6
• Juweeltje	7
• Monumentale bouwmaterialen	8
• Archeologische publicaties	8
• Uitbreiding en restauratie Murmellius	9
• Subsidie rijksmonumenten verbeterd	10
• Schaduw uit het verleden	11
• Oud Alkmaar prijs	12
• Bijzondere bodemvondsten	12

Tekening van gemeentearchivaris C.W. Bruinvis uit 1855 naar de situatie voor de aanpassing van de voorgevel.

Aanleiding voor interessante hypothesen over wat hier allemaal te vinden zou zijn op deze locatie. Dit werd extra aangevuurd door de mededeling dat de Joodse gemeenschap begin 19de eeuw bij een verbouwing een scheepshelling zou hebben aangetroffen... zou Drebbeel dan tóch zijn eerste onderzeeër in 't Vijvertje hebben getest? 't Vijvertje werd pas in 1610 volledig gedempt.

Eind december 2010 werd gestart met

herstelwerkzaamheden aan de synagoge. Het interieur is zorgvuldig ontdaan van latere toevoegingen en zo kwam ruimte voor bouwhistorisch onderzoek aan het casco. Op basis van zichtbare bouwsporen in de zuidelijke bouwmuur en archiefonderzoek werd aangenomen dat het voormalige woonhuis van Cornelis Drebbeel grotendeels overeind stond, was verhoogd en voorzien van een nieuwe voor- en achtergevel ten behoeve van de synagoge. Hoe waar is deze veronderstelling?

Het onderzoek leverde in eerste instantie meer vragen op. De gele bakstenen van de bouwmuren waren duidelijk hergebruikt, maar uit welk pand? En ze zijn wel erg klein voor een 16de-eeuwse steen. Waarom liet het metselwerk zo weinig bouwsporen zien? In een huis van dit formaat verwacht je toch verschillende etages en kamers. En op een 19de-eeuwse tekening van de Mosterdpoort zijn meerdere verdiepingen getekend, maar toch werd in het muurwerk aan de binnenzijde alleen het spoor van een balklaag aangetroffen op zo'n 4,5 m vanaf de vloer. Wat was er met dit huis gebeurd?

ONDERGRONDSE SPOREN: TWEE WOONHUIZEN

Toen in de synagoge de houten vloer was verwijderd begon het archeologisch onderzoek. Daarbij werd meer duidelijk. De in pandige opgraving duurde slechts 4 dagen maar het resultaat mocht er wezen. De huidige synagoge meet in pandig globaal 16 bij 6 meter en onder een dik zandpakket bevond zich een volledige woonhuisplattegrond van 9,80 bij 5,50 meter. Dit woonhuis had een voorvertrek, een achterkamer met haard, een kelder en een achterhuis. De voorkamer had een diagonaal gelegde vloer van plavuizen om en om ingelegd met geel en groen. De vloer was grotendeels verdwenen en tegen de muren zijn de meeste plavuizen aangetroffen. Bij de haard in de achterkamer lagen twee aspoten en een astegel. Dit is een tegel met gat dat op een ingegraven aspot ofwel doofpot lag. In de zuidoost hoek was een vierkante kelder met een bruin geglazuurde plavuizenvloer op een gemetselde funderingplaat (kelder formaat ca. 2,40 m. met ca 1,20 m. diepte t.o.v. het maaiveld). Boven de kelder was vermoedelijk de bedstede.

Er hoorde mogelijk ook een achterhuis bij, want exact in het midden tegen de achtergevel bevond zich een waterkelder

compleet met mangat met daarbovenop de fundering van waarschijnlijk een haardje. Dit haardje bestond uit tientallen op hun kant gezette plavuizen, waar overigens leien of baksteen gebruikelijk zijn. Tegen de achtergevel in de zuidoostelijke hoek liep een watergoot schuin weg richting het zuidelijk gelegen buitenplaatsje. De combinatie van waterkelder, haard en goot wijst op de aanwezigheid van een keuken. Aangezien deze niet in de plattegrond is te zien, was deze waarschijnlijk in een achterhuis. Nu blijft de vraag: woonde Drebbeel hier of niet?

WATEROVERLAST

Opvallend is dat de kelder gevuld was met zwarte drek: blijkbaar heeft deze slechts enkele decennia dienst gedaan. Daarover hieronder meer. In de drek lag voornamelijk gebruiksaardewerk uit de periode 1575-1625, dat grotendeels overeenkomt met de woonperiode van de familie Drebbeel (1580-1612). Ook in de kalklagen die alle funderingen afdekten werden scherven gevonden uit deze periode. Deze tekens duiden erop dat Drebbeels ouderlijk huis rond 1625 moet zijn gesloopt. Het pand dat daarna werd gebouwd werd aan de zuidzijde bijna 1 meter breder opgetrokken, tot de huidige breedte.

Opmerkelijk is dat het huidige vloerniveau rond +0.80 NAP is en het straatniveau rond de +0.30 NAP. Het vloerniveau van het woonhuis zit op een diepte van rond +0.29 / +0.25 NAP, dus vrijwel gelijk aan de straat. Men heeft blijkbaar na de sloop het terrein opgehoogd met zand. Het is een gegeven dat vader Drebbeel het huis vrijwel direct na de demping van dit deel van 't Vijvertje, zo rond 1580, heeft laten bouwen. Op Drebbeels kaart uit 1597 stroomt inderdaad aan de noordkant nog water. Vader Drebbeel heeft zeker last gehad van vocht in huis, reden voor de sloop en ophoging in 1625.

BEERPUT MET HUISRAAD

De eerder genoemde goot die afwaterde richting het zuidelijk gelegen plaatsje loosde in de naburige beerput. Deze lag tegen de fundering van de zuidelijke zijgevel van de synagoge op de hoek. Ongeveer in het verlengde van de goot was in de beerputwand een schuin aflopend stuk waar waarschijnlijk de goot in uit kwam. De bijbehorende uitgebouwde stortkoker bevond zich exact aan het eind van de synagoge op en tegen de hoek.

In de beerput zat een compacte laag bruine smurrie en een laag zwart organisch materiaal. Hierin lag eenvoudig gebruiksardewerk globaal uit de periode 1625-1675. Aangezien de kelder ook een zwarte laag bezat met daarin vondsten uit 1575-1625 lijkt het aannemelijk dat deze beerput in 1625 is geschoond en deels in de kelder is gestort. In archiefstukken wordt in de condities gemeld dat de beerput inderdaad gezamenlijk werd gebruikt. De zuidelijke buurman gebruikte het als toilet, de ander voor afvalwater. De zin aan het eind van de condities luidt: "Ende dat het secreet [-] met een houten pomp mach loos en int secreet van de cooper soo lange t'Vijverslootgen niet gedempt is".

Het woonhuis van Drebbel was in ieder geval al gesloopt voordat de Joodse gemeenschap het perceel kocht. Vooralsnog levert een laag zwarte drek met gebroken huisraad de enige tastbare sporen van Drebbel. Over deze vondsten volgt na onderzoek meer nieuws. Het vervolg van het bouwhistorisch naar de kap en archeologisch onderzoek op het lege erf ten zuiden van de synagoge zal zijn beslag vinden in een hoofdstuk van het boek dat elk jaar met Open Monumentdag uit komt. Dit jaar met het thema 'Nieuw gebruik, oud gebouw'.

Rob Roedema, archeoloog en Carolien Roozendaal, bouwhistorica

PRONKEN EN PROOSTEN

Archeologisch glaswerk uit de Gouden Eeuw

In het Stedelijk Museum Alkmaar is een foyerexpositie ingericht van drinkservies uit de 16de en 17de eeuw, afkomstig van opgravingen door de gemeentelijke vakgroep archeologie. In de afgelopen 20 jaar hebben de onderzoeken van beerputten in Alkmaar een archeologische topcollectie glaswerk en keramiek opgeleverd. Hiervan worden 90 glazen en 45 stuks keramiek getoond uit 'de lange Gouden Eeuw' tussen 1500 en 1650. In deze periode werd bij de Alkmaarse elite en middenklasse de rijk versierde keramiek geleidelijk vervangen door pronkglaswerk in Venetiaanse stijl. De tentoonstelling staat tot begin september en is gratis toegankelijk.

IN MEMORIAM LUUK VENEMAN

Véél te vroeg, is ons afdelingshoofd Luuk Veneman in september overleden na een zwaar ziektebed.

Luuk heeft maar een korte tijd zijn functie in Alkmaar kunnen uitoefenen, met een enorme betrokkenheid bij de stad Alkmaar en bij de medewerkers in zijn afdeling.

Als boegbeeld en kapitein zette hij een duidelijke koers uit voor de modernisering van de monumentenzorg en archeologie van Alkmaar, opstomend in het kielzog van de ruimtelijke ordening. Gewapend met vakkennis, een imposant landelijk netwerk en natuurlijk zijn aanstekelijke humor en enthousiasme. Bij zijn aantreden in 2006 stuurde hij vanaf het begin de nieuwe erfgoednota aan, die richting geeft aan de monumentenzorg en archeologie in Alkmaar in de komende jaren. Hij was al ziek toen de nota in 2009 door de gemeenteraad unaniem werd vastgesteld. Helaas heeft hij een ander project waar hij aan de basis stond, de nieuwe huisvesting van het Archeologisch Centrum aan de Bergerweg, niet meer mogen meemaken.

Luuk was niet alleen monumenten-man in hart en nieren, hij bleek ook getalenteerd als leidinggevende, met overzicht, persoonlijke aandacht en inzicht. Hij voelde zich persoonlijk verbonden met zijn medewerkers, en dat was wederzijds. Ook de strijd tegen zijn ziekte voerde hij met de van hem bekende directheid en openheid, en een onvoorstelbare moed en strijdlust die bij ons diepe bewondering oproept. Luuk we missen je.

De medewerkers van monumentenzorg en archeologie

STADSMUUR UIT 1585 GERESTAUREERD

De oude stadsmuur langs het Victoriepark is vorig najaar hersteld. Zowel de muur als het Victoriepark zijn beschermd rijksmonument. Op 30 augustus 2010 is de restauratie ter hand genomen door voegbedrijf Rijkers. Het bleek een enorm karwei.

WAARHEID BLOOTGELEGD

Toen het stuk stadsmuur in 1951 bij de aanleg van destijds de 'nieuwe' Friesebrug werd ontdekt, werd abusievelijk verondersteld dat het déze muur was, die in 1573 de Spaanse aanval doorstond. Dit staat zelfs vermeld op de plaquette aan de kopzijde, die in 1952 werd onthuld door H.M. Koningin Juliana. De waarheid werd echter blootgelegd in 2006. Toen is tijdens de reconstructie van de Bierkade en de Wageweg op deze hoogte archeologisch onderzoek gedaan naar de restanten van verdedigingswerken. Parallel aan de bovengrondse muur zijn restanten van een oudere stadsmuur aangetroffen vol schadesporen. De Spaanse kogels lagen er nog naast. De resten zitten nog altijd onder het wegdek van de Wageweg. In de bestrating is het tracé van deze oude stadsmuur aangegeven met een verhoging tussen de weg en het fietspad. Uit het onderzoek is gebleken dat de muur langs het Victoriepark pas is gebouwd ná het vertrek van de Spanjaarden. Deze stamt mogelijk uit 1585, toen de stad werd uitgebreid.

WEERBAAR

Zoals de gedenksteen vertelt -overigens zal ook deze nog worden opgeknapt- was het laatste groot onderhoud in 1952. Nu werd het hoog tijd voor een tweede ronde. Allereerst werd de stadsmuur ontdaan van de woekerende begroeiing, zodat de technische staat zorgvuldig kon worden geïnspecteerd. De muur was niet bepaald 'weerbaar' voor strijd. Vooral het voegwerk was in een zeer slechte staat.

Aan het vele lapwerk was duidelijk te zien dat aan het metselwerk en voegwerk ook in het verleden de nodige zorg is besteed. Helaas met een te harde cement-voegmortel. Gevolg hiervan is dat de zachtere stenen langer nat bleven en stuk voren en los kwamen te liggen. Aan de wegzijde was het bouwwerk met een teerproduct beschermd tegen vocht van de grond die er tegen aan was gebracht. Aan die kant lag namelijk beplanting tegen de muur. Bovendien was de hoek ooit aangereden door een auto en ingestort.

Rijkers heeft schoon schip gemaakt door alle obstakels en lapmiddelen te verwijderen. Dat begon met struik- en boomwortels, daarna de teerlaag en de cementvoegen. De ingestorte hoek is hersteld en vervolgens is het volledige metselwerk opnieuw gevoegd met een kalkmortel.

Deze zorgvuldige restauratie was de moeite zeker waard. Het heeft 74 meter Alkmaarse geschiedenis weer zichtbaar gemaakt.

Bram Berkenpas, monumentenadviseur

ARCHEOLOGISCH CENTRUM OP CULTURELE HOT SPOT

De afgelopen maanden was het team archeologie druk bezet met de verhuizing van het Archeologisch Centrum naar het Centrum voor Kunst en Erfgoed. Dit Centrum is gevestigd in de voormalige Ambachtsschool aan Bergerweg 1. Dit monumentale pand is volledig gerestaureerd en herbestemming en biedt nu onderdak aan het Regionaal Archief, Kunst en Cultuur Noord-Holland/Cultureel Erfgoed Noord-Holland, de Kunsttuleen en het Archeologisch Centrum Alkmaar.

In het gebouw bevinden zich niet alleen de werkplekken van deze instellingen; er is een tentoonstellingsruimte, een groot archiefdepot, een archeologisch depot en bezoekersruimten voor archiefonderzoek, culturele educatieve activiteiten en archeologisch onderzoek. Ter ondersteuning van al deze activiteiten is naast de centrale hal een openbare horecafaciliteit. De vier organisaties beheren gezamenlijk

het gebouw, delen diverse ondersteunende functies en organiseren gezamenlijke activiteiten zoals exposities. Naast het Canadaplein, met de concentratie van museum, schouwburg, bibliotheek en culturele vorming, wordt het Centrum voor Kunst en Erfgoed de tweede culturele hot spot van Alkmaar genoemd.

De vakgroep Archeologie is bezig met de laatste hand aan het overplaatsen van alle bodemvondsten in het depot. Hier komen zeker 4000 gerestaureerde archeologische vondsten van aardewerk en glas te staan. Zodra alles een plek heeft zal er open huis zijn en iedereen is dan van harte welkom!

Nancy de Jong, archeologe

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK DOELENVELD

In opdracht van de gemeente Alkmaar heeft ADC Archeo-Projecten in mei 2010 een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het Doelenveld. Op het Doelenveld en in het voormalige Doelengebouw wordt YXIE gerealiseerd, het nieuwe cultuurpodium dat begin 2013 haar deuren opent in Alkmaar.

WOONSPOREN UIT VROEGE MIDDELEEUWEN

Bij de bouw van het cultuurpodium wordt de bodem verstoord en kunnen resten van vroegere bewoning verloren gaan. Om te documenteren wat zich nu precies onder het Doelenveld heeft bevonden, liet de gemeente Alkmaar een archeologisch proefonderzoek uitvoeren. Daarbij zijn resten gevonden van woonsporen uit de vroege middeleeuwen. Op een diepte lager dan 0.75 meter onder NAP lagen vlechtwerk- en plaggenconstructies uit de periode 900-1200. Ook zijn er kuilen uit die tijd aangetroffen en overstromingslagen. In deze periode werd Alkmaar namelijk een aantal malen getroffen door overstromingsrampen. Deze laten dikke kleilagen achter die in de opgraving duidelijk te zien waren. Deze klei heeft er bovendien voor gezorgd dat de resten van de vlechtwerk- en plaggenconstructies goed geconserveerd zijn gebleven.

Een van de archeologen is bezig met het vrijleggen van een vlechtwerkwand.

De archeologen in actie op het Doelenveld.

BUREN EN GREPPELS

Naast de hele oude bewoningssporen zijn resten gevonden van een tuin- of gebouwmuur (met goot) van het Proveniershuis van mr. Van Eyck gelegen aan de Doelenstraat. Deze muur vormde de grens tussen Van Eycks erf en het Doelenveld. Ook zijn er verschillende greppels aangetroffen, waaronder een hele forse. Deze loopt over het Doelenveld van oost naar west en is buiten gebruik geraakt in de periode 1650-1750. Op de kaart van Jacob van Deventer zijn twee oost-westlijnen te zien die waarschijnlijk ook refereren aan dit greppelsysteem bestemd voor afwatering.

We weten door dit proefonderzoek dat in de bodem nog allerlei oude sporen aanwezig zijn. Daarom is in februari wederom een archeologisch onderzoek uitgevoerd ter hoogte van Doelenveld 9 en St. Jorisstraat 2-6. De uitkomsten hiervan vind u in een later editie van deze Nieuwsbrief.

Nancy de Jong, archeologe

VERHUISBERICHT

Oud adres:
Archeologisch Centrum Alkmaar
Oudegracht 245
1811 CG Alkmaar

Nieuw adres:
Archeologisch Centrum Alkmaar
Bergerweg 1
1815 AC Alkmaar

Telefoonnummer:
072 - 8 508 440

E-mail:
archeologischcentrum@alkmaar.nl

MONUMENTENZORG & ARCHEOLOGIE

BOUWHISTORIE IN BEELD BIJ SCHOUTENSTRAAT 17

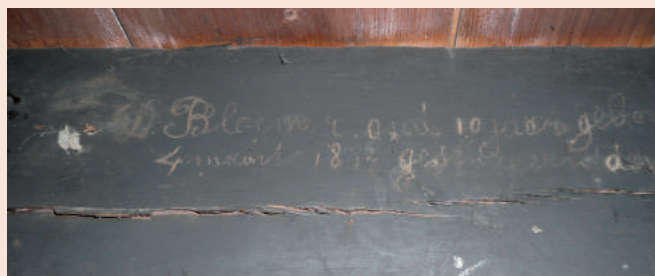
In de zomer van 2010 is bouwhistorisch onderzoek gedaan bij het rijksmonument Schoutenstraat 17. Coos de Wit Wonen breidde de winkel uit met het buurpand. Omdat de begane grond hiervoor inwendig geheel werd uitgepeld, was dit het uitgelezen moment om het pand nader onder de loep te nemen.

SMEDERIJ

De prachtige trapgevel bleek het resultaat van een gedegen restauratie uit 1961. Maar binnen was de originele 16de-eeuwse balklaag met consoles nog bewaard gebleven. De meest interessante vondsten bevonden zich echter op en in de balken.

In de hele balklaag waren grote handgesmede nagels met vierkante koppen getimmerd. In eerste instantie een raadsel, maar mijnheer de Wit wist me te vertellen dat het pand vroeger een smederij was geweest. Zijn vader was in het buurpand, Schoutenstraat 19, het familiebedrijf gestart in 1925 als stoffeerder.

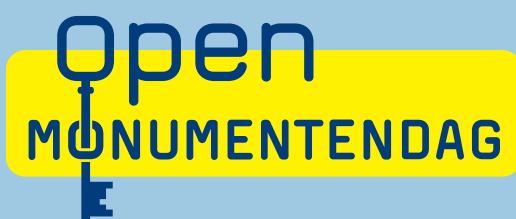
Op de tweede balk vanaf de voorgevel was met rode krijt in sierlijke letters geschreven: **D. Bloemer oud 10 jaar geboren te Alkmaar 4 maart 1884 geschreven den 3 december 1894.** Via het Regionaal Archief was te achterhalen dat zijn vader grof-, hoof- en kachelsmid en verhuurder was van handwagens op het betreffende adres.

Geïnspireerd door deze vondsten is bij de verbouwing van de nieuwe winkelruimte een creatieve oplossing gevonden om een deel van de balklaag en de tekst in het zicht te houden.

Carolien Roozendaal, bouwhistorica

OPEN MONUMENTENDAG NIEUW GEBRUIK, OUD GEBOUW

Onder de titel Nieuw gebruik, oud gebouw staat de 25ste Open Monumentendag in Alkmaar in het teken van herbestemming. De monumentendag is op zaterdag 10 september en de monumenten zijn open van 10.00 – 17.00 uur. Het programma wordt t.z.t. bekend gemaakt via www.alkmaar.nl/openmonumentendag.

JUWEELTJE

In november 2010 heeft aannemer Kuyper te Alkmaar het werk voltooid aan het 17e -eeuwse rijksmonument Magdalenenstraat 18.

Metselaar Jos Pronk heeft met voegbedrijf Rijkers de gevel weer in oorspronkelijke staat hersteld. Er is flink gesleuteld aan dit kleine pandje. Als u door de Magdalenenstraat loopt is het weer een juweeltje in onze monumentenstad.

TRAPGEVEL

Er is getracht de oude bouwvallige trapgevel te consolideren maar tijdens de demontage van de afdekstenen van de traptreden bleek als snel meer aan de hand. De kalkmortel tussen het metselwerk was verpoederd en bijna alle stenen lagen los. Dat is voornamelijk gekomen doordat in het verleden de meeste voegen waren vervangen door een cementvoeg waar schelpkalk gebruikt had moeten worden. Ook was de gevel in een ossenbloedkleur geschilderd die de vochthuishouding had verstoord. In de 17e en 18e eeuw werden de dunne en koude éénsteens-gevels geschilderd om ze waterdicht te maken. De toen gebruikte verf was op lijnoliebasis en had een ademende structuur. De latere synthetische verven -zoals hier toegepast- hadden dit niet en 'verstikten' de steen. Het probleem is groter bij panden die verwarmd werden voor bewoning. De verflaag liet namelijk geen woonvocht naar buiten door en hoopte zich op in de steen. Bij vrieskou vroomde de steen stuk.

De dakconstructie leunde behoorlijk tegen de gevel zodat deze te ver voorover is gaan hellen. Dat was te zien aan de naar binnen geknikte achtergevel. In het verleden bleek de bovenste top van de voorgevel al eens op merkwaardige manier te zijn vervangen. Deze was namelijk loodrecht geplaatst op de vooroverhellende gevel.

OP VLUCHT

Voorgevels uit de 17e en begin 18e eeuw werden voorover hellend gebouwd, ofwel op vlucht. De begane grondpui staat dan 'te lood' (loodrecht) en het stenen geveldeel boven de puibalk 'op vlucht'. Dit werd voornamelijk gedaan om de steens buitenmuur op de begane grond zo droog mogelijk te houden bij regen. De druppels vallen namelijk vanaf de verdieping recht naar beneden en druipen niet langs het metselwerk eronder. Zo werd voorkomen dat de nattigheid op de stenen naar binnen zou dringen.

BOUWHISTORIE

Het pand was niet alleen aan de buitenzijde interessant ook binnen kon de ouderdom van het pand worden afgelezen. De oorspronkelijke balklaag was nog grotendeels aanwezig. Gezien de restanten van specifieke houtverbindingen was het een altemnerend houtskelet. Dit betekent om en om een balk ondersteund door muurstijlen, sleutelstukken en korbelen en een gewone balk. De muurstijlen of sporen van de sleuven hiervan in het metselwerk zijn niet aangetroffen, omdat de linker bouwmuur nog gepleisterd was. Op een paar kleine plekken was het metselwerk wel te zien. Hier viel de kenmerkende geel-roze baksteen op, die vaak wordt aangetroffen in de Alkmaarse binnenstad.

De rechter bouwmuur is vervangen bij de nieuwbouw van het buurpand in 1975. De balken zijn aan die zijde allemaal ondersteund door nieuwe sleutelstukken/sloffen met een simpele ojief-profilering (bol-hol, een soort s) uit die periode. Alleen de eerste twee zwartgeschilderde balken hebben waarschijnlijk nog de oorspronkelijke sleutelstukken, omdat deze in (voorheen kleinere) winkelruimte zaten. Het profiel lijkt echter niet te kloppen; het ojief is iets te veel opgerekt. Dit kan worden verklaard door de vondst van een los sleutelstuk op zolder. Dit sleutelstuk heeft een gebroken ojief-profiel. Het bandje in het midden van het ojief is waarschijnlijk ooit weggehakt, waardoor de profilering net niet meer klopt.

PUI EN KAP

Verder bleek de houten winkelpuibalk gedeeltelijk verrot te zijn door lekkages. Ook deze is weer vakkundig aangelast en hersteld. Ook de 20e-eeuwse winkelpui is gerestaureerd en opnieuw geschilderd. De kapconstructie en balklagen zijn grotendeels intact gebleven. De vorstpannen zijn weer in de kalkmortel gelegd en de gebroken oudhollandse dakpannen vervangen door identieke exemplaren.

Dit juweeltje is een mooi voorbeeld van kleinschalige monumentenzorg met groots resultaat.

Bram Berkenpas, monumentenadviseur

MONUMENTALE BOUWMATERIALEN

Nieuw thuis voor eiken schouw

Het woonhuis Oudegracht 242, gebouwd in 1870, werd in 2009 intern verbouwd. Daarbij kwam een fraaie eiken schouw vrij. De schouw maakte deel uit van een in 1910 aangebrachte houten betimmering in de sobere stijl van de neorenaissance. De kroonlijst is geprofileerd en versierd met een tandlijst. De staande delen zijn uitgevoerd als zuilen. De schouw werd aangeboden aan de Monumentenloods en heeft daar een aantal maanden in opslag gestaan.

Al snel kwam een timmerman vragen naar een schouw voor een villa uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. En zo kreeg deze een nieuw thuis in Wilhelminalaan 3, een halfvrijstaand herenhuis daterend uit 1915. Deze villa is gebouwd in een traditionalistische stijl. In die periode werden bouwstijlen dikwijls naast elkaar gebruikt en de eiken schouw zou daarom prima in dit herenhuis passen. De nieuwe bewoners hebben Wilhelminalaan 3 inwendig

zorgvuldig gerestaureerd en deze eiken schouw maakt de woning in gepaste stijl compleet.

Henk Krabbendam, monumentenadviseur

MONUMENTENLOODS

Zoekt u nog oude bouwmaterialen om uw pand inwendig compleet te maken?

De gemeente heeft als extra service voor gebouwen van voor 1940 een Monumentenloods met historisch en monumentaal bouw materiaal. Het materiaal is afkomstig uit Alkmaar en vrijgekomen bij verbouwingen en sloop. De onderdelen worden verkocht voor een redelijke prijs. Wat kunt u zoal verwachten: paneeldeuren, suite-deuren met glas in lood of gesloten panelen, sanitair, wandtegels, (delen van) schouwen, plavuizen, een marmeren gangvloer, hang en sluitwerk, diverse soorten glas, raamkozijnen, een eiken lambrisering, lijstwerk en trapbalusters. De Monumentenloods is gelegen aan Torenburg 3 en is op afspraak te bezoeken (072-548 88 14).

ARCHEOLOGISCHE PUBLICATIES OVER RIJKE BURGERIJ EN STADSMUREN

Aan de reeks **Rapporten van Alkmaarse Monumenten en Archeologie**, zijn 'de Burg en rijke burgerij' en 'Die muere van onse voorouders' (resp. RAMA 15 en 16) toegevoegd. 'de Burg en rijke burgerij' beschrijft twee archeologische onderzoeken uit 2007 aan de Spanjaardstraat en de Langestraat. Aan de Spanjaardstraat zijn de resten van een rosmolen opgegraven en aan de Langestraat

werden een groot aantal huisplattengronden gevonden en een aantal beerputten. Uit een van deze beerputten kwam een prachtige bronzen lavabo tevoorschijn. De beide opgravingen en de vondsten worden uitgebreid besproken.

In 'Die muere van onse voorouders' staan de 16de-eeuwse vestingwerken centraal. Het beschrijft de opgravingen naar de vestingwerken aan de noordkant van Alkmaar, in de periode 2006-2009. In het oog springende vondsten zijn de stadsmuur met de oorlogsschade van het beleg uit 1573 en de vondst van de stadsmuur aan de Paardenmarkt erin opgenomen en het onderzoek naar de Westfriese Omringdijk aan de Randersdijk. De onderzoeken hebben waardevolle informatie opgeleverd over de vestingwerken waarvan de historie grotendeels in nevelen gehuld is.

Beide rapporten zijn rijk in kleur geïllustreerd en te verkrijgen bij het Archeologisch Centrum (€ 10,- per stuk).

UITBREIDING EN RESTAURATIE MURMELLIUS

Het Murmellius Gymnasium aan de Bergerhout groeit uit zijn historische jas en gaat uitbreiden. De school is tijdelijk gesloten en deze gelegenheid is aangegrepen om het hoofdgebouw grondig te restaureren.

Vanaf januari 2010 zijn aannemersbedrijf Thunnissen Ontwikkeling Noord en BAM Techniek bezig met de werkzaamheden.

Het betreft een integrale ontwerpopdracht voor ingenieursbureau DHV en omvat de begeleiding van de ontwerpfase, installatieadvies, kostenadvisering, bouwfysica, directievoering en toezicht. Architect voor de aanpassingen aan het gebouw is Teeuwisse en Willems uit Den Haag.

DELFTSE SCHOOL

Het Murmellius Gymnasium is inclusief de tuinaanleg en de conciërgewoning een van Alkmaars topmonumenten en heeft dan ook een rijksbescherming. Het complex is gebouwd in 1920 door stadsarchitect Kirgener in de stijl van de Delfse School. Kenmerken van die bouwstijl zijn de eenvoudige hoofdvorm met hoge gesloten gevels met vaak stalen ramen, steile daken en weinig decoratie. Vaak kregen openbare gebouwen een klokkentoren. De toren van het Murmellius deed tevens dienst als astronomisch uitkijkpunt. Door zijn hoogte is de toren in de wijde omgeving te zien en is de school een markante verschijning langs de singel.

ACHTER DE SCHERMEN

Na diverse uitbreidingen in het verleden is het schoolgebouw opnieuw te klein voor de ruim 800 leerlingen. Het inwendige wordt gemoderniseerd naar de huidige onderwijs-eisen. De uitbreiding vindt voornamelijk plaats achter de schermen en wel in de achtertuin waar een verdieping op de bestaande uitbreiding uit 1998 wordt geplaatst. Op deze plek zal oud en nieuw met elkaar worden verbonden. In het bestaande trappenhuis komt een glazen lift, enkele lokalen worden veranderd voor kantoorruimten, achterzetramen worden aangebracht voor isolatie en er komt een luchtbehandelingsstelsel in de lokalen.

RESTAURATIE

De restauratie van het oude schoolgebouw betreft voornamelijk groot onderhoud. De stalen ramen zijn ontdaan van roest en worden geschilderd. Het hang- en sluitwerk wordt weer bruikbaar gemaakt. Verder wordt binnen het pleisterwerk hersteld en buitenom het voegwerk, zinkwerk en schilderwerk. Op het dak worden de bijzondere Hoogelandsche pannen weer vlak gelegd. Deze pannen zijn groter (36 x 26 cm) en onregelmatiger van vorm dan de standaardpannen en zijn gebakken in een Utrechtse fabriek in de periode 1900-1915. De fabriek ging failliet en daardoor is het opmerkelijk, dat ze tijdens de bouw van het Murmellius nog steeds voorradig waren. Omdat de Hoogelandsche pan voornamelijk op Utrechtse gebouwen is toegepast is het dak van het Murmellius een unicum in de regio.

Met de uitbreiding en aanpassingen voldoet de school aan de moderne eisen en het zal met ingang van het schooljaar 2011-2012 weer in gebruik worden genomen. Aan de straatkant blijft het monumentale aanzicht van het gymnasium onveranderd.

Bram Berkenpas, monumentenadviseur

SUBSIDIE RIJKSMONUMENTEN VERBETERD

De subsidieregeling voor onderhoud aan rijksmonumenten is vernieuwd ten voordele van de eigenaar. Voor de woonhuiseigenaar is een laagrentende lening beschikbaar, overige eigenaren kunnen kiezen voor subsidie of een lening. Bovendien zijn beide opties te combineren met fiscale aftrek. De subsidie kan tot 31 augustus 2011 worden aangevraagd.

RIJKSSUBSIDIE VIA HET BRIM

De Brim ofwel het Besluit rijkssubsidiering instandhouding monumenten, is een subsidieregeling voor onderhoud. De regeling bestaat sinds 2006 en is per 1 januari 2011 gewijzigd, ten voordele van de monumenteneigenaar. Ook de mogelijkheid tot jaarlijks fiscale aftrek van onderhoudskosten blijft bestaan. Ten behoeve van het Brim zijn de rijksmonumenten ondergebracht in twee categorieën: woonhuismonumenten en niet-woonhuismonumenten.

De belangrijkste wijziging is dat in een aantal gevallen het subsidiepercentage en de maximale subsidiabele kosten zijn verhoogd. Verder is de procedure en de indeling in monumenttypen vereenvoudigd, waaraan groene en archeologische monumenten zijn toegevoegd. Een aanvraag voor een ensemble of complex gaat voortaan niet meer op monumentnummer, maar op zelfstandige eenheid. En de eigenaar van een niet-woonhuis heeft keuzevrijheid tussen lenen en subsidie.

KOMT U IN AANMERKING VOOR LENING OF SUBSIDIE?

Om te onderzoeken of u in aanmerking komt voor lening of subsidie, heeft de rijksdienst een eenvoudige toets opgesteld. Deze kunt u doorlopen via <http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/subsidies/instandhouding-brim-2011>. In principe is bij woonhuismonumenten alleen een lening van toepassing. Voor de overige is een keuze mogelijk.

EIGENAAR WOONHUIS: LENING MET LAGE RENTE

Als u eigenaar bent van een woonhuismonument, kunt u in aanmerking komen voor de zogenaamde Restauratiefondshypotheek. Dit is een laagrentende financiering die u aan kunt vragen als uw monument van oorsprong geheel of gedeeltelijk (meer dan 50%) een woonhuis is (woonhuisboerderijen vallen onder de andere categorie). De hoogte van het leenbedrag is afhankelijk van de jaarlijks fiscaal aftrekbare onderhoudskosten. U kunt 70% van deze kosten financieren, met een maximum van € 300.000,00. Dit geldt voor al het onderhoud, dus ook aan niet monumentale onderdelen. Leningen voor woonhuiseigenaren kunnen het gehele jaar worden aangevraagd.

EIGENAAR NIET-WOONHUIS: SUBSIDIE OF LENING

Als u eigenaar bent van een 'niet woonhuis' dan kunt u kiezen voor een subsidie of een lening. Bedoeld worden eigenaren van bouwwerken die in oorsprong geen woonhuis zijn, maar bijvoorbeeld een boerderij, kasteel, landhuis, winkel, pakhuis, school, molen, kerk, kerkorgel of ander object. Nieuw is ook dat de regeling geldt per zelfstandig onderdeel van een ensemble of complex. In het Rijksmonumentenregister vallen namelijk meerdere zelfstandige onderdelen onder één monumentnummer. Bijvoorbeeld een

VOORBEELDBEREKENINGEN

Voorbeeld 1

Een particuliere eigenaar van een pakhuis, winkel of molen etc. restaureert deze voor € 100.000,00. De subsidiabele kosten worden vastgesteld op € 80.000,00. Genoemde monumenten vallen onder 'overige' monumenten. Het subsidieplafond voor deze categorie bedraagt € 100.000,00. Het subsidiepercentage is 60%, afhankelijk van uw fiscaliteit. De maximale subsidie bedraagt dus € 48.000,00.

Voorbeeld 2

De eigenaar van een boerderij restaureert zijn boerderij voor € 150.000,00. De subsidiabele kosten worden vastgesteld op € 115.000,00. Het subsidieplafond bedraagt € 100.000,00. De eigenaar komt in aanmerking voor 60% subsidie, dus € 60.000,00.

kerk plus pastorie, een boerderij met schuren of een hofje met zelfstandige woninkjes. Voorheen kon u dan slechts één aanvraag doen voor het geheel, nu kan dat per zelfstandig onderdeel. Ook de maximale bedragen en percentages gelden dan per zelfstandig onderdeel.

Subsidie

Voor de categorie 'niet-woonhuis' is een instandhoudingsubsidie beschikbaar, gebaseerd op een zes jarenplan. De subsidie percentages zijn als volgt verdeeld:

- Woonhuizen van organisaties voor monumentenbehoud: 25%
- Kerkgebouwen: 65%
- Overige: 60% met een maximumbedrag van € 100.000,00.

Een Brimsubsidie aanvragen kan tot 31 augustus 2011, bij de rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:
<http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/subsidies/instandhouding-brim-2011>.

Er wordt binnen 13 weken een besluit genomen. Uitvoering kan dan starten op 1 januari 2012. De subsidie wordt bij ontvangst van de aanvragen verdeeld. Bij afwijzingen of nieuwe aanvragen kan dit het volgende jaar naar inzicht van de minister opnieuw plaats vinden.

Lening

Nieuw is een extra keuzemogelijkheid. Als u in aanmerking komt voor subsidie, kunt u in plaats daarvan kiezen voor een laagrentende Restauratiefonds-hypotheek. Deze lening is 5% lager dan de marktwaarde. De lening kan worden aangevraagd bij het Nationaal Restauratiefonds: www.restauratiefonds.nl.

WAT IS VOOR U EEN VERSTANDIGE KEUZE?

Voor een verstandige keuze tussen subsidie of lening zijn een aantal factoren van invloed. Allereerst is uw financiële situatie van invloed. En bent u bijvoorbeeld van plan om het monument binnen 10 jaar te verkopen, dan is subsidie voordeliger dan een lenen. Blijven de fiscaal aftrekbare onderhoudskosten onder € 200.000, dan is subsidie meestal

voordeliger. Komt het bedrag hierboven, dan kan juist de Restauratiefonds-hypotheek interessant zijn omdat deze een hoger plafond kent. Ook het type monument is van invloed, want voor een kerkeigenaar is subsidie altijd voordeliger. Hij kan namelijk aanspraak maken op 65% subsidie over maximaal € 700.000 subsidiabele kosten. Neem bij twijfel contact op met een van de verstrekende instanties (zie hieronder). Voor advies en informatie kunt u tevens terecht bij ondergetekende.

Bram Berkenpas, monumenteninspecteur

MEER INFORMATIE

www.monumenten.nl/brim
www.cultureelerfgoed.nl
www.restauratiefonds.nl

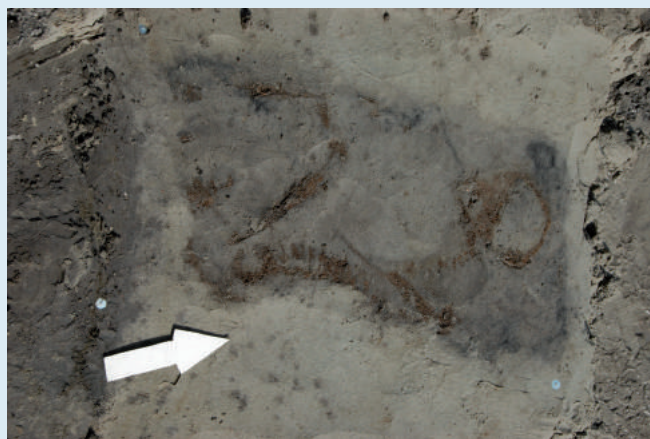
Gemeentelijke vakgroep monumenten: tel. 072-5488812

E-mail bberkenpas@alkmaar.nl.

SCHADUW UIT HET VERLEDEN HET LIJSILHOUET PAARDENMARKT GEDATEERD

In de vorige nieuwsbrief is een kort overzicht gegeven van de spectaculaire opgravingen op de Paardenmarkt van afgelopen zomer. Op dit moment zijn archeologiebedrijf Hollandia en de Universiteit van Leiden bezig met de verwerking van de vele vondsten die ze samen hebben opgegraven.

Elke opgraving heeft wel een verrassing en hier hadden we er zelfs meerdere. Op bijna de laatste dag van de opgraving werd een prehistorisch graf ontdekt. Het botmateriaal was in het zand al zoveel opgelost, dat er weinig meer over was dan grondverkleuringen, botgruis en het tandemail van het gebit: in archeologische termen een 'lijsilhouet'. Direct na de eerste persberichten was er vanuit de vakwereld veel belangstelling vanwege de ongewone manier van begraven. De dode, een volwassen persoon gezien de afmetingen, was begraven 'in hurkhouding'. Beter gezegd, hij of zij was begraven met de knieën stijf tegen het bovenlichaam opgetrokken, liggend op de rechterzij. Ongetwijfeld was het lichaam ingepakt in doek of iets dergelijks. In de grafkuil zat wat zwart zand, mogelijk resten van hout of houtskool. De kuil was precies op maat gegraven. Een dergelijk ritueel is onder meer bekend van graven uit de Late Steentijd en al snel werd er druk gespeculeerd over de ouderdom van het graf. De vindplaats geeft al enkele aanwijzingen. De kuil is dóór de eerste afzettingen van het Oude Duinzand gegraven - voor zover bekend dateren deze zandverstuivingen vanaf de late Bronstijd of vroege IJzertijd, dat wil zeggen een paar eeuwen voor of na 800 voor Christus. En het is later weer afgedekt door nieuw stuifzand - dit kan dateren uit de IJzertijd, Romeinse tijd (de eerste 4 eeuwen na het begin van de Jaartelling) of uit de Middeleeuwen. Eén van de tanden is vervolgens opgeofferd voor een C-14 datering door de Universiteit van Glasgow, die al snel een uitkomst

Het lijsilhouet, gezien vanuit het zuiden. De zilverkleurige spijkers zijn GPS-meetpunten (Foto Ritske Velstra)

leverde: de dode is begraven tussen circa 50 vóór en 90 na Christus. Deze persoon kan dus heel goed ooggetuige zijn geweest van de heftige strijd van de lokale bevolking met de Romeinse troepen: de verovering van onder meer het Hollandse kustgebied door de Romeinse generaal Drusus in 12 voor Christus, de bouw van een Romeins fort bij Velsen dat bij een belastingoproer in 28 na Chr. werd verwoest, kort erna iets verderop herbouwd, maar door de Romeinen opgegeven rond 43/47 toen ze hun aandacht verlegden naar Engeland en de (Oude) Rijn als defensie-zône (limes) inrichtten, de enorme opstand in de limes van 69/70 geleid door de Bataaf Julius Civilis. Wellicht was ons 'silhouet' een bewoner van het huis waarvan in de opgraving wat onduidelijke resten zijn gevonden - of dit klopt met de dateringen, vernemen we later, bij de uitwerking.

Peter Bitter, archeoloog

oud Alkmaar prijs voor onze archeoloog Rob Roedema

De Historische Vereniging Alkmaar heeft dit jaar de Oud Alkmaar prijs uitgereikt aan onze collega Rob Roedema. De Oud-Alkmaarprijs is bedoeld voor een persoon of vereniging die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de Alkmaarse historie.

De erkenning voor archeologie in Alkmaar groeide in de jaren 1980, toen een groep vrijwilligers op stond onder leiding van professor Cordfunke. Zij deden onderzoek naar de oudste bewoning in de stad. Ter bevordering hiervan richtte Roedema, als buitengewoon enthousiaste vrijwilliger, samen met een handvol vrienden, in 1987 de Stichting tot Behoud Alkmaarse Bodemvondsten op. Zij richtten zich de archeologie van de postmiddeleeuwen en van de nieuwe tijd.

Vele opgravingen, publicaties en exposities kwamen hieruit voort. Roedema ontwikkelde zich wel heel bijzonder en dat werd ook door de gemeente opgemerkt. Zo kwam hij vanwege zijn deskundigheid in vaste gemeentedienst. Sindsdien heeft hij meer dan 150 opgravingen uitgevoerd en talloze publicaties gemaakt. Pionier in beerputonderzoek en ontwikkelaar van de "methode Alkmaar" (een wijze om beerputten op te graven die nu in heel Nederland wordt toegepast) en zijn bijzondere bijdragen aan de bewonersgeschiedenis.

Kortom een collega om trots op te zijn!

BIJZONDERE BODEMVONDSTEN

Spelletjes voor jong en oud

Spelletjes zijn van alle tijden en voor alle leeftijden. Bij opgravingen vinden wij regelmatig kleine spelvoorwerpen van hout en been. Er worden inmiddels ongeveer 1200 houten voorwerpen bewaard in het gemeentelijk depot. Ons oog viel op een opmerkelijk tolletje en een fraai dominosteentje, beide gevonden in 2001 in een beerput bij Langestraat 64-66. De voorwerpen dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw (vondstnummer 01LAN2BP1) en we leggen ze hier onder de loupe.

Tol
Het tolletje heeft een doorsnede van 1.8 cm en een hoogte van 4 cm. Het is een dobbeltolletje met een

houten steeltje en een benen zeskantig vlieggewicht. Aan elke zijde staat een letter, namelijk de letters S B D A T N. Alhoewel onbekend is bij welk spel de tol werd gebruikt, De letters hebben een betekenis: de letter S staat voor inzetten, B voor bijbetalen, D voor dubbel inzetten, A voor allen trekken, T voor trekken en de N voor niets trekken. Het is niet bekend bij welk spel dit tolletje hoort, het zou bij een poker- of kaartspel kunnen horen.

Dominosteent

Vroeger werden de bekende dominostenen gemaakt uit ivoor, hout en been. Ons benen dominosteentje heeft op de ene helft 3 ogen en op de andere helft 1 oog. Het meet 3.5 x 1.5 cm. Domino wordt al eeuwen lang gespeeld. Van origine komt het spel uit China en is daar al in de 12de eeuw bekend. Pas in de 18de eeuw duikt dit spelletje in Europa op. De gangbare dominostenen hebben op elke helft nul tot zes ogen. Er bestaan echter ook grotere spellen, met het aantal ogen oplopend tot 9, 12 of zelfs 15. Menigeen zal dit spelletje hebben gespeeld. Vele varianten zijn momenteel verkrijgbaar met afbeeldingen voor de jongste jeugd tot ondeugende versies voor de oudsten. Veel speelplezier!

Karin Beemster, assistent archeoloog

Literatuur

H. Clevis, 2007: Spelen op school, in: H. Clevis e.a., *Gevonden Verhalen, archeologisch speurtochten in Zwolle*, Zwolle, 48-51.

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een gratis uitgave van de gemeentelijke vakgroepen Monumenten & Archeologie. Afbeeldingen uit eigen collectie i.s.m. Regionaal Archief Alkmaar. Vorm en Opmaak: Team DTP gemeente Alkmaar. Druk: Dékavé, Alkmaar.

Informatie Archeologie én gratis abonnement: Archeologisch Centrum, in Centrum voor Kunst en Erfgoed, Bergerweg 1, 1815 AC Alkmaar. archeologischcentrum@alkmaar.nl; 072 - 8508440.

Informatie monumentenzorg: Gemeente Alkmaar; Postbus 53, 1800 BC Alkmaar; post@alkmaar.nl. Restauratie adviseurs: dhr. A.W. Berkenpas 072-5488812, dhr. H. Krabbendam 072-5488814. Monumentenloids: 06 - 113 26 174. Bouwhistorie: Mw. C. Roozendaal 072 - 5488816. www.alkmaar.nl.